

BOLA NUTQINI RIVOJLANTIRISH VA TO'G'RI DIAGNOSTIKASI

Sobirova Nigora Qodirjon qizi

Namangan davlat universiteti Boshlang'ich ta'limda ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi kafedrasida o'qituvchisi

Tojiahmedova Gulzoda Otabek qizi

Namangan davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bolaning rivojlanish davrida uchraydigan nutq kamchiliklari va ularni bartaraf etish darslari tahlili, meyorida rivojlangan nutq xususiyatlari to'g'risida batafsil ma'lumot berilgan.*

Kalit so'zlar: *Nutq, yosh davrlari, bolaning ruhiyati, nutqiy kamchiliklar, ota-ona ko'magi, zamonaviy texnologiyalar, nutqiy mashqlar.*

Аннотация: *В данной статье подробно рассмотрены речевые дефекты, встречающиеся в процессе развития ребенка, и анализ уроков по их преодолению, особенности речи, развиваемой по критерию.*

Ключевые слова: *речь, возрастные периоды, психика ребенка, дефекты речи, родительская поддержка, современные технологии, речевые упражнения.*

Annotation: *this article details the analysis of speech defects and classes on their elimination, which are found during the development of the child, the features of speech developed in meyori.*

Keywords: *speech, age periods, child's psyche, speech deficits, parental support, modern technologies, speech exercises.*

Kichik yoshdagi bolalar uchun ularning nutqini to'g'ri rivojlantirish juda muhim hisoblanadi. Bu yosh bolaning miyasi va markaziy asab tizimi faol shakllanayotgan muhim palladir. Shu sabab, ularning funksiyalarini yaxshilash va har qanday kamchiliklarini tuzatish mumkin. Ushbu yoshdagi bola nutqini rivojlantirish vazifalari maktabga tayyorgarlikni ham o'z ichiga oladi. 6-7 yoshga kelganda, bola aniq va izchil gapirishi, tengdoshlari va kattalar bilan muloqot qilishi uchun yetarlicha so'zlarni bilishi, jummalarni tuzishda qo'pol xatolarga yo'l qo'ymasligi lozim.

Bolaning me'yorida rivojlanishi, albatta, izchil nutqni ham o'z ichiga oladi. Nutq - bu insonlar uchun tug'ma qobiliyat emas va uni chaqaloqlar o'zlari mustaqil o'zlashtirishlari kerak. Ko'p yillar davomida shakllangan va doimiy ravishda o'zgarib turadigan nutq inson hayotining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Kichkina bola oldida katta vazifa turadi. U o'z fikrlarini to'g'ri, aniq ifoda etish san'atini o'zlashtirishi va o'zining ona tilining barcha boyligi va xilma-xilligini o'rganishi kerak.

Nutqni ishlatish asoslari, uning shakllanishi erta bolalik paytiga to'g'ri keladi. Ya'ni bir yoshdan besh-olti yoshgacha bo'lgan davr.

Kichik yoshdagi bolalar nutqni rivojlantirishi qiziqarli bosqichlardan o'tadi. Uch yoki undan katta yoshda bola so'z boyluklarini yig'ishdan uni faol ishlatishga o'tadi.

Buning uchun u hozirgi paytda o'zi uchun kuzatishga muvaffaq bo'lgan til imkoniyatlaridan foydalanishga harakat qiladi.

Bolalar faol nutqni o'zlashtirib o'zlari gapirishni boshlashdan oldin boshqalarning nuqini tushunishni o'rganadi. Taxminan bir yarim yilgacha bolaning so'z boyligida faqat bir nechta asosiy so'zlarni kuzatish mumkin: onam, dadam, xolam, amaki, bering. Yaqinlari unga taqlid qilish uchun namuna bo'lib xizmat qiladi, shuning uchun kattalar bolaga nima qilayotganligini va nima uchun bu ishni aynan shunday qilish kerakligi aytib turishi zarur. U haqiqatdan ham barcha narsani tushunadi.

Bu yoshda bolalar umumlashtirishga loyiq. Ko'p so'zlarda ular oxirlarini tashlab, ba'zi harflarni e'tiborsiz qoldiradilar. Vaqt o'tishi bilan bola so'zlar va tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni o'rganadi.

Bu paytda bolaga yaqinlari so'zlarni aniqroq gapirishga harakat qilishlari kerak. Unga yangi so'z aytayotganda yuz ifodalarini kuzatib borish imkoniyatini berishi kerak. Kichkintoyning ko'ziga tushgan narsalarni unga ko'rsatishi va uning qanday nomlashini tushuntirishlari zarur, ayniqsa, yurayotgan paytida ko'chadagi mashinaning, itning ovozigacha yoki qush uchib o'tishi nafaqat bolani hayratlantiribgina qolmay, balki nutqini rivojlantirishga ham yordam beradi. Ikki yarim yoshdan so'ng, bola allaqachon izchil nutqqa, ikki yoki uchta so'zdan iborat oddiy jummalardan foydalanishi mumkin. Uning ongida so'zlarni bir-biri bilan uyg'unlashadi, yagona va ko'plik o'rtasidagi farqni ifodalovchi nutq materiallari shakllana boshlaydi. Til materiallari bolani idrok etishda ma'lum bir tizimning xususiyatlarini oladi.

U har kuni, soatiga ko'plab notanish so'zlar, shakllar, ma'nolarga duch kela boshlaydi. Shunga qaramay bola ushbu xilma-xillikni oson boshqaradi, o'zgartiradi, tarqatadi, o'zi uchun mavjud bo'lgan barcha so'z boyligini nutqiga moslashtiradi.

Odatda, bolalar yozishdan oldin o'qishni o'rganadilar. Nutqni rivojlantirish qog'ozda so'zning tovush tarkibini idrok etishni o'z ichiga oladi, agar bola yetarlicha e'tibor, xotirani rivojlantirsa va tizimli fikrlash qobiliyatiga ega bo'lsa tovushlar va harflar o'rtasidagi munosabatni tushunishi osonroq bo'ladi. Shuning uchun o'qish va yozishga tayyorgarlik nafaqat kichkintoylardagi nutqni rivojlantirishni, balki tizimli fikrlash va tasavvurni ham o'z ichiga oladi. Asosiysi, biz o'rtacha me'yorlariga amal qilamiz. Ba'zi bolalar nutqni boshqalarga qaraganda tezroq, ba'zilari esa sekinroq o'rganadilar va bu har doim ham jiddiy muammo emas.

Bolaning nutqi sekin-asta osonlik bilan rivojlanadi. Ikki yoshida bola oddiy qisqa iboralar bilan gaplashishi, ota-onalarining talablarini to'g'ri tushunishlari kerak. Agarda bola kattalarning gaplarini tushunmay, hech qanday talaffuz chiqarmay, oddiy so'zlarni ham gapirolmasa, logopedga murojat qilish kerak.

3-4 yoshli bolaning nutqini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari: bu yoshdagi bolalar nutqida kundalik aloqa uchun kerak bo'lgan oddiy jummalardan foydalanadi, "r", "s" tovushlarini yomon talaffuz qiladi yoki umuman talaffuz qilmaydi, ba'zi tovushlarni noaniq talaffuz qiladi, undoshlarni chalkashtirib yuboradi. Ular qisqa she'rlarni o'rganishlari mumkin. Bola bu yoshida boshqalar bilan deyarli aloqa

qilmasa, oddiy jumalarni tuza olmasa, tovushlarni yaxshi talaffuz qilmasa, hatto ota-ona ham farzandining nutqini tushunolmasa, mutaxassisga uchrashlari kerak bo'ladi.

4-5 yoshli bolaning nutq rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari bu so'zlarni yaratish, so'z shaklini o'zgartirishdagi xatolarni o'z ichiga oladi. Passiv lug'atni kengaytirish, shu jumladan sifatlar-antonimlar (katta-kichik, kuchli-zaif, past — yuqori va boshqalar). Ushbu bosqichdagi muammolarning belgilari: bola hech qanday tarzda s, z, ch tovushlarini to'g'ri talaffuz qilishni o'rgana olmaydi, bo'g'inlarni o'tkazib yuboradi yoki qayta tartibga soladi, oxirida qo'pol xatolarga yo'l qo'yadi. Shunday qanday qilib, takorlashni bilmaydi, savollarga bir so'z bilan javob beradi, nutqda sifatlardan qanday foydalanishni bilmaydi, "va", "lekin", "yoki", "chunki" va boshqalar bilan murakkab jumlaning qanday tuzish kerakligini o'zlashtirish qiyin kechadi.

5-6 yoshli bolaning nutqi allaqachon kattalarga o'xshaydi. Bu yosh so'z ijodkorligi asta-sekin yo'q bo'la boshlab, so'z boyligi kengayadi, bola to'liq jumalarni qanday tuzishni biladi va so'zlarning ma'nosini kam hollarda chalkashtirib yuboradi. Ushbu bosqichdagi muammolardan biri ayrim tovushlarni boshqacha talaffuz qilsada uni takrorlash orqali tog'rilashga harakat qilmaydi. O'zi uchun oson nutq tizimini yaratib oladi. Bu holatda ota-ona befarq bo'lmasligi va mutaxassis bilan yordamga kelishi lozim.

6-7 yoshli bolaning nutqi - bu bola boshlang'ich maktabga tayyorgarligini ko'rish mumkin bo'lgan jarayon. Nutqni qay darajada rivojlanganligi uning tayyorgarligining eng muhim ko'rsatkichlaridan biridir. Bolalar allaqachon barcha tovushlarni, shu jumladan "r" ni aniq talaffuz qilishlari, grammatik nuqtai nazardan jumalarni to'g'ri tuzishlari kerak, izchil gapirishlari, nutqni nafaqat so'zma-so'z, balki majoziy ma'nolarini ham tushunishlari kerak. Bu yoshda qanday muammolar ko'zga tashlanadi. Bola "r", "l" tovushlarini talaffuz qilmaydi, so'zdagi birinchi va oxirgi tovushlarni qanday aniqlashni bilmaydi, harflarni eslay olmaydi va alifboni o'rgana olmaydi, izchil hikoyani qanday tuzishni bilmaydi, qo'shimchalarda chalkashib ketadi, nutqda qo'pol grammatik xatolarga yo'l qo'yadi, barcha so'zlarni faqat so'zma-so'z ma'noda qabul qiladi.

Keling endi, umumiy tavsiyalarga o'taylik, ularsiz kerakli natijaga erishish qiyin bo'ladi:

-Nutqni rivojlantirish diagnostikasi – bu eng muhim bosqichdir, majburiy deb qaralsa ham bo'ladi. Uni amalga oshirmasdan, siz normadan orqada qolish darajasini yoki uning sababini aniqlay olmaysiz, ya'ni siz bola bilan samarali dars dasturini tuza olmaysiz. Nutqni rivojlantirish diagnostikasida boshqa mutaxassislar ishtirok etishi muhimdir. Bolaning sog'ligi xususiyatlariga qarab, bu surdopedagog, nevrolog, psixolog, tiflopedagog, defektolog, logoped va boshqalar bo'lishi mumkin.

-Siz nafaqat bolalarning nutqini rivojlantirish darajalariga, balki ma'lum bir bolaning xususiyatlariga ham e'tibor qaratishingiz kerak. Ba'zida bola gapira oladi, lekin gapirishni xohlamaydi. Ba'zida bunday vaziyatlarda logoped yoki boshqa mutaxassislar, xususan psixolog bilan birgalikda ishlash kerak.

-Oddiydan murakkabga o'tish va yoki bolaga allaqachon tanish bo'lgan mavzulardan boshlash yaxshiroq natija beradi. Ota-onasidan nimani sevishini, qanday so'zlarni bilishini, qanday ertak yoki she'rlarni yod olgani yoki yoqtirishini, qanday o'yinlar va o'yinchoqlar o'ynashni bilib olish lozim.

Bola bu jarayonda har qanday kichik muvaffaqiyati uchun maqtovga sazovor, hatto juda muhim desa ham bo'ladi. Ammo shu bilan birga, mashqlarni noto'g'ri bajarganligi uchun uni jazolash, ayniqsa, rivojlanishi sust bo'lgan bola uchun unumdan tavsifiya etilmaydi. Sinfdagi muhit tinch va qulay bo'lishi va bola logopedga ishonishi muhimdir. Haddan tashqari asabiylashish, qo'rquv, tashvish faqatgina natijaga erishishga xalaqit beradi. O'tgan mavzular vaqti-vaqti bilan takrorlanishi va tuzatilishi kerak, hatto bola ularni nisbatan tez o'rgangan bo'lsa ham. Bu nutqni to'g'ri rivojlantirish texnologiyasi va usuli bo'lib muhim ko'nikmalarni egallashga imkon beradi.

Bundan xulosa qilishimiz mumkinki, nutqni rivojlantirishning dastlabki davri bolaning umumiy rivojlanishidagi eng muhim davrlardan biri bo'lib, ota — onalar tomonidan bu jarayonga katta e'tibor berilishi kerak. Nutqni o'zlashtirish maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ularning umumiy aqliy rivojlanishining asosiy ko'rsatkichidir.

Agar bola nutqi quyidagi me'yorlar asosida rivojlanayotgan bo'lsa, unda muammo yo'q deb hisoblansa bo'ladi:

- 3-3,5 yoshdagi bola o'z ismini, familiyasini va yoshini aytib berishi mumkin, kundalik so'zlarni biladi ("bering", "boring", "olib keling" va boshqalar), so'zdagi qo'shimchalar va birlik, ko'plik shakllaridan to'g'ri foydalanadi. U o'z taassurotlari haqida qisqacha gapirib berishi mumkin: masalan, bugungi kun bo'yi bolalar bog'chasida nima qilgan.

- 4 yoshli bola otlarni sifatlar bilan qanday muvofiqlashtirishni, so'roq olmoshlari va kichraytiruvchi qo'shimchalardan foydalanishni, 4-5 so'zli jummalarni tuzishni biladi.

- 5 yoshga kelib, bola ota-onasining manzili, familiyasi, ismi va otasining ismini to'g'ri talaffuz qilishi mumkin. U 10 gacha sanaydi, hisoblaydi va raqamlarni qisman farqlay biladi. Antonimlarni biladi va ishlatadi: o'ng-chap, sovuq-issiq va boshqalar.

- 6-7 yoshida bola barcha tovushlarni to'g'ri talaffuz qiladi, mavhum tushunchalardan qanday foydalanishni biladi va so'zlarning majoziy ma'nosini tushunadi, kichik ertak yoki hikoyalarni aytib berishi, o'tgan voqealar haqida so'zlab berishi mumkin.

Maktabga kirgunga qadar bola hikoyani rasmdan tasvirlab berishi, izchil hikoyalar tuzishi, savollarni to'g'ri tuzishi, nutqda sinonim va antonimlardan erkin foydalanishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qurbonova O. Davletova A. O., quvchilarning nutq madaniyati va nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish. <https://cyberleninka.ru>. 2022 yil.

2. Sobirova M. (2023). Teaching language phenomena through text analysis on the basis of anthropocentric approach. International bulletin of applied science and technology. Impact factor: 8,2 SJIF = 5.955 ISSN: 2750-3402 Volume 3, Issue 4, April. 481-486- pages. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7827423>

3. Sobirova M. (2022). Teaching language phenomena on the basis of anthropocentric approach. <https://www.int-jecse.net/abstract.php?id=5377> International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE) OI:10.9756/INTJECSE /V14I7.91 ISSN:1308-5581 Vol 14, Issue 07 2022.

4. Sobirova M. (2022). Anthropocentric approach to language. ISJ Theoretical&Applied Science,07(111), <http://t-science.org/arxivDOI/2022/07-111.html> –P.36-39.

5. Sobirova M. (2022). In imparting humane education use of integrated technology. In Volume 8, Issue 1, of JournalNX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, ISSN No: 2581 – 4230. Impact factor 8.155. VOLUME 8, ISSUE 1, January 2022, Published by Novateur Publication, M.S. India. – P. 151-158. <https://repo.journalnx.com/index.php/nx/article/view/3880/3718> <https://cspu.uz/> International Scientific and Practical Conference

6. Sobirova M. (2020). International Scientific Journal “Theoretical & Applied Science” SOI: 1.1/TAS (<http://t-science.org/arxivDOI/2020/12-92.html>) (DOI:10.15863/TAS Published: 18.12.2020.

7. Sobirova, M.Y. (2023). The role of educational tools in anthropocentric relationship ducation. European Journal of Education and Applied Psychology 2023, No 4. <https://doi.org/10.29013/EJEAP-23-4-52-58>